

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทกับการส่งเสริม
การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน¹
Traditional Knowledge in Chai Nat Province for
Sustainable Tourism Promotion¹

รัตนพล ชื่นคำ² (Rattanaphon Chuenka)²
จริยา สุพรรณ³ (Jariya Supun)³

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จากการเก็บข้อมูลภาคสนามแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดชัยนาท ช่วง พ.ศ. 2561 - พ.ศ. 2562 รวม 56 แห่ง ครอบคลุมพื้นที่ 8 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองชัยนาท อำเภอสรรคบุรี อำเภอสรรพยา อำเภอมโนรมย์ อำเภอวัดสิงห์ อำเภอหนองมะโมง อำเภอเนินขาม และอำเภอหันคา นำข้อมูลที่ได้มาคัดสรรตามเกณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กำหนด และวิเคราะห์เรียบเรียงผลการวิจัย

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและการสร้างคุณค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์ชุมชน” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุน การวิจัย ปีงบประมาณเงินแผ่นดิน ปี พ.ศ. 2561

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, สาขาวิชาวรรณคดีไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ 10900, อีเมล : rattanaphon.arts@gmail.com

³ นักวิจัยชำนาญการ, คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ 10900, อีเมล : jariya_supun@hotmail.com

¹ This article submitted in partial of the research project entitled “Traditional Knowledge in Chai Nat Province for Sustainable Tourism Promotion and Value Creation of Local Products” received research grant from The Thailand Research Fund (fiscal year 2018)

² Asst. Prof., Thai Literature Section, Faculty of Humanities, Kasetsart University, Bangkok, 10900, Thailand, E-mail : rattanaphon.arts@gmail.com

³ Researcher, Professional Level., Faculty of Humanities, Kasetsart University, Bangkok, 10900, Thailand, E-mail : jariya_supun@hotmail.com

Corresponding author : E-mail address : rattanaphon.arts@gmail.com

Received : April 4, 2019 ; Revised : May 28, 2020 ; Accepted : June 8, 2020

ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ได้แก่ 1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ส้มโอบางแตงกวา” อำเภอมนोरมย์และอำเภอเมือง 2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “วิถีตาล” อำเภอสรรคบุรีและอำเภอสรรพยา 3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “หน่อไม้ เขาราวเทียน” อำเภอหันคา 4. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข” อำเภอวัดสิงห์ และ 5. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ผ้าทอชาติพันธุ์ลาว” อำเภอเนินขาม และอำเภอหนองมะโมง ผลการวิจัยยังพบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น “วิถีตาล” และ “ผ้าทอชาติพันธุ์ลาว” จำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมฟื้นฟูอย่างเร่งด่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง 5 ประเภท แสดงอัตลักษณ์ของจังหวัดชัยนาท และได้รับการสนับสนุนให้อยู่ในกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดและชุมชน เพื่อพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การส่งเสริมการท่องเที่ยว, การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

Abstract

The objective of this research paper is to study the traditional knowledge in Chai Nat province for selecting and analyzing the traditional knowledge of Chai Nat province which can be applied in the sustainable tourism promotion. The results of the study reveal that traditional knowledge sources in Chai Nat province from field data collection of 56 sources in 2018-2019 covers 8 districts, namely, Muang district, Sankhaburi district, Sapphaya district, Manorom district, Wat Sing district, Nong Mamong district, Noen Kham district and Hankha district.

According to the study results on the traditional knowledge of Chai Nat province which can be applied to promote sustainable tourism; 1. traditional knowledge of “Khao Tang Kwa Pomelos” in Manorom district and Mueang district, 2. traditional knowledge of “Toddy Palm” in Sankhaburi district and Sapphaya district, 3. traditional knowledge of “Khao Raw Thien Bamboo Shoots” in Hankha district, 4. traditional knowledge of “Herbal Medicine Recipe of Luang

Pu Suk” in Wat Sing district, and 5. traditional knowledge of “Lao Ethnic Woven Fabrics” in Noen Kham district and Nong Mamong district. The results of the study reveal traditional knowledge of “Toddy Palm” and “Lao Ethnic Woven Fabrics” also urgent need for preservation. The five traditional knowledges of Chai Nat province reveal Chainat identity and used to promote in province and community tourism activities. Moreover, They can be applied to plan for sustainable tourism.

Keywords : Traditional Knowledge, Tourism Promotion, Sustainable Tourism

บทนำ

ในปัจจุบันอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ ในแต่ละปีประเทศไทยได้รับการตอบรับจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติอย่างล้นหลาม การท่องเที่ยวของไทยนับว่าพึ่งพิงการขาย “วิถีไทย” อย่างยิ่ง วิถีไทยที่ว่าคือวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย คำว่าวัฒนธรรมไม่เพียงจะหมายถึงประเพณีต่างๆ เช่น การทำบุญวันสงกรานต์ วันลอยกระทง แต่รวมไปถึงวิถีกินอยู่ พักผ่อน สื่อความหมาย วัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องมือกับความสัมพันธ์ในสังคม ดังนั้น วัฒนธรรมจึงนับเป็นทุนอย่างหนึ่ง มรดกบางประเภทยังนำมาต่อยอดสร้างรายได้ได้ เช่น จิตรกรรมและประติมากรรมที่เป็นอัตลักษณ์ไทยแบบลายปักลายทอผ้าโบราณที่นำมาเป็นของที่ระลึกนักท่องเที่ยว มรดกวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาบรรพบุรุษที่ได้กลายมาเป็นภูมิปัญญาสาธารณะ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ บ้างบุคคลสามารถนำไปใช้ในเชิงพาณิชย์ได้ ทุนวัฒนธรรมเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญด้านการท่องเที่ยว หรือถ้าจะใช้ภาษาศาสตร์ใหม่ก็เป็นวัตถุดิบในการผลิตบริการให้เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative economy) (มิ่งสรรพ ขาวสะอาด, 2555 : 60)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศ มีการสืบทอดและพัฒนา มาเป็นเวลานานร้อยนับพันปี และมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปตามบริบท

ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ก่อกำเนิดขึ้นจากเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและมีลักษณะเป็นองค์รวม รอบด้าน โดยมีอาจแยกส่วนต่างๆ ออกจากกันไปอย่างเด็ดขาด อย่างไรก็ตามสามารถ แบ่งแยกเพื่อการวิเคราะห์ห้วงศัประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เป็น 4 ระดับ คือ 1. องค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยา 2. องค์ความรู้ในเรื่องระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร 3. ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ปรากฏในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี และวิถีปฏิบัติ และ 4. วิถีคิด (ยศ สันตสมบัติ, 2542 : 51-58) ชุมชนต่างๆ ในประเทศไทยให้ความสำคัญและหยิบยกอัตลักษณ์ด้านวิถีชีวิตและ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่หลากหลายมาส่งเสริมและสร้างความน่าสนใจให้กับ สถานที่ท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่เพื่อดึงดูดความสนใจและตอบสนองความต้องการ ของกลุ่มนักท่องเที่ยวที่หลากหลายได้เป็นอย่างมาก จนทำให้เกิดการท่องเที่ยว อย่างยั่งยืนซึ่งจะนำไปสู่การสร้างรายได้และคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน หนึ่งนั้นคือจังหวัดชัยนาท

จังหวัดชัยนาทเป็นพื้นที่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนานและมีทุน ทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจยิ่ง ทั้งด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุสถาน หลายแห่งในจังหวัดชัยนาทได้รับการกำหนดอายุตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี สมัยอยุธยา และมีความผสมผสานกับศิลปะ สุขุขทัย และล้านนา ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบันทึกเรื่องราว และภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ที่จังหวัดชัยนาท หลากหลายแง่มุม ทั้งวัดวาอาราม ผู้คน สภาพภูมิศาสตร์แวดล้อม เมื่อครั้งเสด็จประพาสต้นผ่าน จังหวัดชัยนาท นับเป็นแหล่งข้อมูลที่มีคุณค่าต่อการทำความเข้าใจจังหวัดชัยนาท ในปัจจุบันอย่างยิ่ง ปัจจุบันจังหวัดชัยนาทแบ่งการปกครองเป็น 8 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอสรรคบุรี อำเภอสรรพยา อำเภอมโนรมย์ อำเภอวัดสิงห์ อำเภอหนองมะโมง อำเภอเนินขาม และอำเภอหันคา ทั้ง 8 อำเภอของจังหวัดชัยนาท มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่โดดเด่นทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ การเกษตร งานหัตถกรรม ผ้าทอ อาหาร และยา ความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม ตลอดจนโบราณสถานสำคัญๆ หลายแห่ง

การท่องเที่ยวที่สำคัญในจังหวัดชัยนาทอาจแบ่งกว้างๆ ได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural tourism) และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) กลุ่มแรกด้วยทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม ทำให้จังหวัดชัยนาทเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีที่สำคัญยิ่งของประเทศ เช่น วัดมหาธาตุ และวัดพระแก้ว อำเภอสรรคบุรี วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมือง วัดทรงเสวย วัดปากคลองมะขามเฒ่า อำเภอวัดสิงห์ เป็นต้น รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเวียงที่อำเภอเนินขาม และลาวครั่งที่อำเภอหนองมะโมง กลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์และยังคงสืบทอดวิถีอัตลักษณ์ลาวที่โดดเด่นทั้งศิลปหัตถกรรมผ้าทอและงานประเพณีของชุมชน กลุ่มที่ 2 ด้วยทุนทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ สภาพภูมิศาสตร์ที่มีแม่น้ำสำคัญไหลผ่านถึง 3 สาย ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำมะขามเฒ่า (แม่น้ำท่าจีน) และแม่น้ำน้อย ทำให้จังหวัดชัยนาทกลายเป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน การคมนาคมและการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปัจจุบันมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศหลายแห่ง เช่น สวนนกชัยนาท เขื่อนเจ้าพระยา ศูนย์วิจัยข้าวชัยนาท โครงการพัฒนาพื้นที่ของมูลนิธิชัยพัฒนา เป็นต้น สอดรับกับการเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามรอย “ศาสตร์พระราชา”

ในหนังสือประวัติศาสตร์ชัยนาท (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2558 : 16) สรุปให้เห็นต้นทุนทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่จังหวัดชัยนาทมีอยู่และอาจส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาต่อยอดได้ในอนาคตว่า “ความสมบูรณ์เรื่องทรัพยากรน้ำเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สนับสนุนให้จังหวัดชัยนาทเป็นเมืองเกษตรสำคัญแห่งหนึ่งของลุ่มแม่น้ำภาคกลาง เป็นเมืองเกษตรที่มีสภาพแวดล้อมสะอาด ปราศจากมลพิษเหมาะกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สถานที่ท่องเที่ยวใหม่ๆ เกิดขึ้นจากต้นทุนจากธรรมชาติ และวิถีทางวัฒนธรรมของจังหวัดชัยนาทที่มีอยู่เดิม”

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดชัยนาท ช่วง พ.ศ. 2561 - พ.ศ. 2562 รวม 56 แห่ง ครอบคลุมพื้นที่ 8 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอสรรคบุรี อำเภอสรรพยา อำเภอมโนรมย์ อำเภอวัดสิงห์ อำเภอหนองมะโมง อำเภอเนินขาม และอำเภอหันคา จากนั้นนำข้อมูลที่ได้นำมาคัดสรรตามเกณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กำหนดและวิเคราะห์เรียบเรียงผลการวิจัย

การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทและการส่งเสริมการท่องเที่ยว มีดังนี้

1. *ท่าการท่องเที่ยวชุมชนริมน้ำ จังหวัดชัยนาท* ของชติยา ฉัตรเพชร (2549 : 154) ศึกษาพบว่าชุมชนริมน้ำเป็นการตั้งถิ่นฐานในการอยู่อาศัยและหาเลี้ยงชีพของผู้คนในบริเวณพื้นที่ริมน้ำ เกิดเป็นลักษณะวิถีชีวิตที่น่าสนใจและมีงานสถาปัตยกรรมเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง งานสถาปัตยกรรมดังกล่าวนี้เกิดจากการสืบทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่น อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่อยู่ริมน้ำมากที่สุด โดยสร้างโปรแกรมที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่เป็นท่าการท่องเที่ยวชุมชน เป็นทั้งท่าเรือและศูนย์การท่องเที่ยวชุมชน แบ่งการท่องเที่ยวออกเป็น 4 จุด คือ วิถีชาวน้ำ เลิศล้ำคุณค่า พาไปอ้อมท้อง และของดีเมืองชัยนาท ทั้ง 4 จุด มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทางด้านโปรแกรม ฟังก์ชันการใช้งาน และลักษณะทางสถาปัตยกรรม

2. *แผนการตลาดการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการบนฐานข้อมูลพฤติกรรมนักท่องเที่ยวและการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดชัยนาท* ของณัฏษ์ กุฬิสร์ อรทัย เลิศวรรณวิทย์ จิระวัฒน์ อนุวิชชานนท์ และ รัตนา แสงจันทร์ (2553 : 163 - 177) ศึกษาพบว่า การท่องเที่ยวทางศาสนา การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น และการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจัดอันดับสูงสุด นอกจากนี้ ความต้องการหรือความสนใจในแหล่งท่องเที่ยวพบว่า 6 อันดับแรกอยู่ในกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงศาสนา เช่น วัดธรรมามูลวรวิหาร วัดปากคลองมะขามเฒ่า วัดไถลั้งวล วัดมหาธาตุ เป็นต้น ส่วนการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ เขื่อนเจ้าพระยาและสวนนก

3. *การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับรำรำมะนา จังหวัดชัยนาท* ของบุปผาชาติ อุปถัมภ์ นรากร (2554 : 119-130) ศึกษาพบว่า กระบวนการรำ กระบวนการแสดง และกระบวนการร้องรำรำมะนาจังหวัดชัยนาทสืบทอดมาจากครอบครัวและเครือญาติจนบรรจุเป็นหลักสูตรในโรงเรียน ใช้อาจารย์ผู้สอนเป็นผู้สืบทอด นักเรียนหรือเยาวชนที่มีใจรักสามารถเรียนได้ องค์ประกอบการแสดงรำ

รำมะนาประกอบด้วย ผู้แสดงประมาณ 5-10 คู่ การแต่งกายเหมาะกับยุคสมัย ดนตรีใช้กลองรำมะนา ฉิ่ง ฉาบ กรับ เพลง ขึ้นต้นด้วยเพลงไหว้ครู จบด้วยเพลง ลากจากท่ารำใช้การรำตีท่าตามเนื้อร้อง ก้าวเท้าตามจังหวะเพลงไปตามวง แสดงกิริยา เกี่ยวพาราสิระหว่างคู่ตามเนื้อร้อง แนวทางการอนุรักษ์การแสดง ควรจัดทำเป็น หลักสูตรท้องถิ่นบรรจุไว้ในหลักสูตรของสถานศึกษา จัดทำข้อมูลการสืบค้นลงใน เว็บไซต์ขององค์กรที่เกี่ยวข้องและจัดทำเป็นหนังสือ วิดิทัศน์ ซีดี เผยแพร่ให้ผู้สนใจ

4. การศึกษาภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของคนไทยเชื้อสายลาวครั้งใน จังหวัดสุพรรณบุรี ชัยนาท และอุทัยธานี ของทรงพล ต่วนเทศ (2555 : 117-124) ศึกษาองค์ความรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าพื้นเมืองของคนไทยเชื้อสายลาวครั้งในจังหวัดสุพรรณบุรี ชัยนาท และอุทัยธานี ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านทอผ้าไว้เพื่อจำหน่ายและสวมใส่ในเทศกาลสำคัญ มีการทอผ้าแบบดั้งเดิม คือ การทอขัด การทอผ้ามัดหมี่ การทอผ้าจก และการทอผ้าขิด ลวดลายบนผืนผ้า แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ลวดลายเรขาคณิต และลวดลายจากธรรมชาติ นิยมใช้สีสด เช่น สีแดง สีน้ำเงิน สีเหลือง สีฟ้า สีส้ม เป็นต้น กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในการ ทอเรียนรู้จากการเลียนแบบและการสาธิตให้ดูแล้วลงมือปฏิบัติจริง

5. มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษา จังหวัดชัยนาท ของเบญจวรรณ ธรรมรัตน์ (2557 : 125-132) ศึกษาพบว่า จังหวัดชัยนาท มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมามากมายหลากหลายประเภท ด้วยเหตุที่เป็น จังหวัดที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ชุมชนและชาวบ้านมีการดำเนินการคุ้มครอง ทางกฎหมายแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพียงส่วนน้อย เนื่องจากขาดความรู้ความเข้าใจ และ พบว่าการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทมีปัญหาด้านกฎหมายเกี่ยวกับ บทนิยามที่ขาดความเป็นเอกภาพ สิทธิความเป็นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และการขาดหน่วยงานที่ทำหน้าที่ดูแล ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

6. การออกแบบพัฒนาตราสัญลักษณ์และรูปลักษณ์บรรจุภัณฑ์เพื่อเชื่อมโยง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสำหรับผลิตภัณฑ์สุขภาพและความงามของกลุ่มวิสาหกิจ ชุมชน จังหวัดชัยนาท ของประชิด ทิถบุตร ธีระชัย สุขสวัสดิ์ และอดิสรณ์ สมนึก แทน (2559 : 84-94) ศึกษาพบว่า ผลิตภัณฑ์ด้านสุขภาพและความงามของผู้ประกอบ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดชัยนาท มีภาพรวมด้านมาตรฐานอัตลักษณ์และคุณภาพ

ของการออกแบบตราสัญลักษณ์ ด้านมาตรฐานและคุณภาพการออกแบบ
 รูปลักษณ์บรรจุภัณฑ์ และด้านภาพรวมของสื่อการรับรู้ที่เชื่อมโยงถึงการท่องเที่ยว
 เชิงวัฒนธรรมของจังหวัดชัยนาท โดยใช้อัตลักษณ์จังหวัดชัยนาทเป็นสื่อสร้างสรรค์
 คือ นก วัด เขื่อน ผู้วิจัยได้ออกแบบตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์และกรอบแนวคิด
 การสื่อสารและการเชื่อมโยงถึงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดชัยนาท

7. *อาหารพื้นถิ่นกับกลไกในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ : กรณีศึกษา*
กลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั่ง จังหวัดชัยนาท ของญาณมา บุญประกอบ จักรवाल วงศ์มณี
 สิริพร เขตเจนการ และโยธิน แสงวงดี (2560 : 93-108) ศึกษาภูมิปัญญาอาหาร
 ตำรับลาวครั่ง และสร้างกลไกในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์จากอาหาร
 พื้นถิ่นลาวครั่ง กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั่ง จังหวัดชัยนาท ผลการศึกษาพบว่า
 กลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั่งในจังหวัดชัยนาทมีภูมิปัญญาอาหารตำรับลาวครั่งมากมาย
 เช่น ปลาาร้า ปลาตุ๋นต้มปลาาร้า แจ่วไก่ แกงเห็ดระโงก และขนมแฉกข้าวโพด
 งานวิจัยนี้ยังได้นำเสนอตัวอย่างกิจกรรมการทำอาหารชุมชนลาวครั่งตามหลัก
 แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อีกด้วย

ผู้วิจัยพบว่างานวิจัยที่ผ่านมาได้ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท
 ในหลากหลายแง่มุม เช่น ด้านการเกษตร ผ้าทอ อาหาร การแสดงพื้นบ้าน
 การออกแบบผลิตภัณฑ์ การออกแบบพื้นที่ มาตรการทางกฎหมาย การส่งเสริม
 การตลาดการท่องเที่ยว เป็นต้น ผู้วิจัยจะได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์
 ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ละประเภทและใช้ในการอภิปรายผลการวิจัย โดยจะเน้น
 ศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภาพรวมของจังหวัดชัยนาทและคัดสรรภูมิปัญญาท้องถิ่น
 บางประเภทเพื่อใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับรูปแบบและพฤติกรรม
 การท่องเที่ยวปัจจุบันมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา
 ท้องถิ่นกับการพัฒนาจากงานของยศ สันตสมบัติ (2542 : 51-58) บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์
 และเชษฐ โทณะวณิก (2547 : 5) โกวิทย์ พวงงาม (2553 : 398) เทิดชาย ช่วยบำรุง
 (2554 : 40) และกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2559 : 12) ในงานวิจัยนี้
 ผู้วิจัยเลือกใช้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาของ
 เทิดชาย ช่วยบำรุง เนื่องจากมีความชัดเจนและครอบคลุมมากที่สุด โดยเน้นว่า

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของคนในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากประสบการณ์และความริเริ่มของคนในท้องถิ่น รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ระหว่างการสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์และเปลี่ยนแปลง พัฒนา สูญสลายหายไปบ้าง และเกิดใหม่เป็นความรู้ใหม่ตามยุคสมัย หรืออาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการใช้ภูมิปัญญาหรือความรู้ในท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นซึ่งเป็นความรู้ชุดใหม่ โดยลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นมี 5 ประการ คือ 1. มีวัฒนธรรมเป็นฐาน 2. มีลักษณะผสมผสาน 3. มีความเชื่อมโยงกับความเชื่อ 4. เน้นการปฏิบัติ ที่ถูกทำนองคลองธรรมและพฤติกรรมมนุษย์ 5. เน้นพฤติกรรมกลุ่มของหน่วยทางสังคม และสถาบันสังคม (เทิดชาย ช่วยบำรุง, 2554 : 40-46)

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ทบทวนวรรณกรรมและแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาจากเอกสารงานวิจัย หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ และสื่อออนไลน์

2. สัมภาษณ์และเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารงานวิจัย หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ และสื่อออนไลน์ที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดชัยนาท ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท และการท่องเที่ยวจังหวัดชัยนาท

3. คัดเลือกพื้นที่ในการศึกษา ครอบคลุม 8 อำเภอในจังหวัดชัยนาท คือ อำเภอเมือง อำเภอสรรคบุรี อำเภอสรรพยา อำเภอมโนรมย์ อำเภอวัดสิงห์ อำเภอหนองมะโมง อำเภอเนินขาม และอำเภอหันคา

4. สัมภาษณ์เชิงลึกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ได้แก่ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยนาท สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยนาท สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดชัยนาท และสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดชัยนาท

5. ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม (Fieldwork) ระหว่าง พ.ศ. 2561 - พ.ศ. 2562 สัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth interview) ประชาชนชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ท้องถิ่น และกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่ประกอบกิจการด้านต่าง ๆ ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant observation) โดยผู้วิจัย

เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีที่สำคัญ ตามข้อมูลที่ได้จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท รวบรวมแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ทั้งสิ้น 56 แห่ง

6. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม โดยคัดสรรข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นจากแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น 56 แห่ง เหลือเพียง 5 ประเภท โดยใช้เกณฑ์ในการคัดสรรภูมิปัญญาท้องถิ่น 2 ข้อ คือ

1) ภูมิปัญญาที่คัดสรรมาต้องมีศักยภาพในการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อ “ส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน” และ “สร้างคุณค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์ชุมชน” ได้

2) ภูมิปัญญาที่คัดสรรมาต้องได้รับความยินยอมจากการประชุมประชาคมชาวชัยนาท ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือเป็นผู้แทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและการท่องเที่ยวจังหวัดชัยนาท เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยนาท สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยนาท สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดชัยนาท สมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดชัยนาท ตัวแทนวิทยากรผู้ให้ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง 8 อำเภอ เป็นต้น

7. ประชุมประชาคมชาวชัยนาท เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2562 เพื่อรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับการคัดสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จาก 56 แห่ง เหลือเพียง 5 ประเภท มีผู้แทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและการท่องเที่ยวจังหวัดชัยนาท ได้แก่ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยนาท สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยนาท สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดชัยนาท สมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดชัยนาท ตัวแทนวิทยากรผู้ให้ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง 8 อำเภอ นอกจากนี้ยังมีผู้ทรงคุณวุฒิด้านการท่องเที่ยวจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ร่วมประชุมให้ข้อเสนอแนะด้วย

8. วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีประกอบ โดยเน้นให้เห็นถึงความสำคัญและศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง 5 ประเภทที่จะนำไปประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว หลังจากนั้นเรียบเรียงเป็นรายงานวิจัย และส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญตรวจสอบ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. คนท้องถิ่นในจังหวัดชัยนาท โดยส่วนใหญ่เป็นผู้เกิดและเติบโตในจังหวัดชัยนาท ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสท้องถิ่น และกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่ประกอบกิจการด้านต่างๆ ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนและการท่องเที่ยวของจังหวัดชัยนาท เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยนาท สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยนาท สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดชัยนาท องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึกข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทและความคิดเห็นเกี่ยวกับการนำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและการสร้างคุณค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์ชุมชน แบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ เกี่ยวกับเพศ อายุ อาชีพ

ส่วนที่ 2 เป็นคำถามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท เช่น อาหารพื้นเมือง ศิลปหัตถกรรม ประเพณีและวัฒนธรรม เรื่องเล่าพื้นบ้าน เป็นต้น

ส่วนที่ 3 เป็นคำถามเกี่ยวกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและการสร้างคุณค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์ชุมชน

ส่วนที่ 4 เป็นคำถามเกี่ยวกับความคิดเห็นเพิ่มเติมในส่วนต่างๆ หรือรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทที่รวบรวมจากเอกสารงานวิจัยและการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ 8 อำเภอของจังหวัดชัยนาท

ช่วง พ.ศ. 2561 - พ.ศ. 2562 พบแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นรวมทั้งสิ้น 56 แห่ง ผู้วิจัยได้คัดสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงอัตลักษณ์โดดเด่น 5 เรื่อง โดยได้รับความเห็นชอบจากการประชุมผู้ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและการท่องเที่ยวจังหวัดชัยนาท ได้แก่

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ส้มโอบางแตงกวา” อำเภอมนोरมย์ และอำเภอเมือง
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “วิถีตาล” อำเภอสรรคบุรี และอำเภอสรรพยา
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “หน่อไม้เขาราวเทียน” อำเภอหันคา
4. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข” อำเภอวัดสิงห์
5. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ผ้าทอชาติพันธุ์ลาว” อำเภอเนินขาม และอำเภอหนองมะโมง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คัดสรรมาทั้งภูมิปัญญาที่เป็นอัตลักษณ์ของจังหวัด กล่าวคือ ปรางกฏใน คำขวัญของจังหวัดชัยนาท ได้แก่ “หลวงปู่ศุขลือชา” และ “ส้มโอบางแตงกวา” และภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับวิถีชุมชนและได้รับการส่งเสริมฟื้นฟูเพื่อการท่องเที่ยว ได้แก่ “วิถีตาล” “หน่อไม้เขาราวเทียน” และ “ผ้าทอชาติพันธุ์ลาว” โดยผู้วิจัยพยายามคัดสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ครอบคลุมทุกอำเภอของจังหวัดชัยนาท และสัมพันธ์กับปัจจัย 4 ทั้งด้านอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และพื้นที่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ส้มโอบางแตงกวา” อำเภอมนोरมย์ และอำเภอเมือง

ส้มโอบางแตงกวา มีการนำมาปลูกครั้งแรกในจังหวัดชัยนาทที่ อำเภอมนोरมย์ เมื่อประมาณกว่า 200 ปีมาแล้ว โดยพ่อค้าชาวจีนที่ล่องเรือมาตามแม่น้ำเจ้าพระยา ส้มโอบางแตงกวาเป็นผลไม้ที่สร้างชื่อเสียงเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดชัยนาท ดังปรากฏในคำขวัญจังหวัดชัยนาทและสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรจังหวัดชัยนาทเป็นอย่างมาก ราคาเฉลี่ยกิโลกรัมละ 60 - 70 บาท ปัจจุบันมีพื้นที่ปลูกทั้งสิ้น 1,137 ไร่ และเป็นผลไม้ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indication : GI) ของกระทรวงพาณิชย์อีกด้วย (สำนักงานเกษตรจังหวัดชัยนาท, 2560 : 1)

ลักษณะของส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวาที่แตกต่างจากส้มโอถิ่นอื่น มีดังนี้

1. ผล มีรูปร่างทรงกลม ผิวเรียบสีเขียวเป็นมัน ต่อม้ำมันละเอียด ไม่มีจุด

2. เนื้อ สีของเนื้อสีขาวอมเหลือง (สีน้ำผึ้ง)

3. กุ้ง หมายถึง เนื้อในส้ม ทำหน้าที่เก็บสะสมน้ำ น้ำตาล และสารต่างๆ ลักษณะของกุ้งค่อนข้างโต ถ้าส้มแก่เต็มที่จะเป็นมันเงา

4. รสชาติ หวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย เนื้อแห้งและค่อนข้างกรอบ เปอร์เซ็นต์ความหวานประมาณ 10-12 บริกซ์

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่าแหล่งกำเนิดของส้มโอขาวแตงกวาอยู่ที่อำเภอโมโนรมย์ และมีตำนานเล่าขานอีกสำนวนหนึ่งว่า

ยายทองเขามีต้นส้มโออยู่ต้นหนึ่งที่ปลูกไว้ชายคาบ้าน มีผลดก อยู่มาวันหนึ่งทราบข่าวจากพ่อบ้านว่า รัชกาลที่ 5 จะเสด็จมาสร้างเขื่อนเจ้าพระยา ทราบว่าจะผ่านมาทางโมโนรมย์ จะเสด็จพักที่โมโนรมย์ ยายทองเลยเตรียมส้มโอ 3 ลูกไว้ถวายรัชกาลที่ 5 เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จมาถึงขึ้นที่พักที่โมโนรมย์ ยายทองเลยนำส้มโอเข้าถวาย เมื่อรัชกาลที่ 5 ได้ชิมส้มโอที่ยายทองเอามาถวาย จึงได้ถามยายทองว่ามันคือพันธุ์อะไร ยายทองเลยตอบว่า ยังไม่ได้ตั้งชื่อ รัชกาลที่ 5 เลยตรัสว่ารสชาติหวานกรอบอมเปรี้ยวชนิดๆ เนื้อส้มโออมเหลืองเหมือนแตงกวาแก่ เลยให้ตั้งชื่อว่า "ส้มโอขาวแตงกวา"

หลังจากนั้น นายเกลี้ยงและนางละออง มาสะอาด สองสามีภรรยาจึงได้ขยายพันธุ์ นำมาปลูกที่บ้านเลขที่ 40 บ้านหาดมะตูม หมู่ 4 ตำบลศิลาदान จากนั้น 5 ปี พ.ศ. 2420 นายสะอาด สุขสำราญ ได้ตอกลงขยายพันธุ์ต่อปลูกไว้ในสวนตัวเองจนถึงรุ่นลูกหลาน จนปัจจุบันเป็นระยะเวลาประมาณ 140 กว่าปี

(สุภาพ สุขสำราญ (ผู้ให้สัมภาษณ์).

รัตนพล ชื่นคำ และจรรยา สุพรรณ (ผู้สัมภาษณ์).

ที่วิสาหกิจชุมชนกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอขาวแตงกวา อำเภอโมโนรมย์

หมู่ 4 ตำบลศิลาदान อำเภอโมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท.

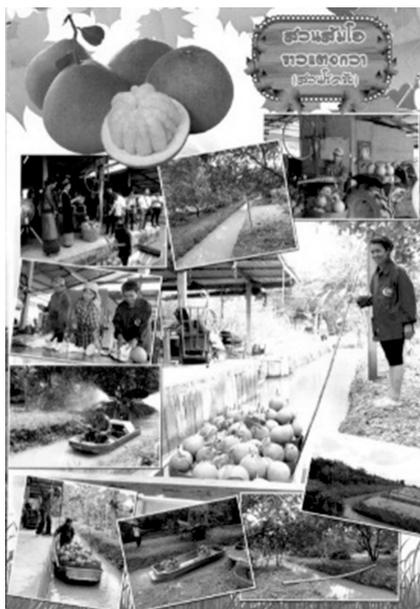
เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2562.)

ปัจจุบันอำเภอเมืองมีพื้นที่ปลูกส้มโอเป็นจำนวนมากและเกิดวิสาหกิจชุมชนกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอขาวแตงกวา อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท ตั้งอยู่ที่ หมู่ 4 ตำบลศิลาदान อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท มีนายสุภาพ สุขสำราญ เป็นประธานกลุ่ม เพื่อรักษาภูมิปัญญาการปลูกส้มโอขาวแตงกวาให้มีคุณภาพ โดยเน้นหลัก “ส้มโอปลอดภัย” มีสมาชิกรวมกลุ่มจำนวน 189 คน ส่วนใหญ่ใช้สวนสุขสำราญเป็นพื้นที่หลักในการจัดกิจกรรมต่างๆ มีการจัดฐานการเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาการปลูกส้มโอขาวแตงกวา เช่น การจัดแปลง การให้น้ำ สำหรับปลอดภัยจากส้มโอ ตลอดจนการแปรรูปอาหารจากส้มโอ เช่น ยำส้มโอ

ภาพที่ 1 ส้มโอสวนสุขสำราญ อำเภอเมือง
ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจรรยา สุพรรณ (2562 : 111)

นอกจากนี้ที่อำเภอเมืองยังมีสวนส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวาที่มีชื่อเสียงอีกแห่งคือ สวนโชคชัย ตั้งอยู่ที่หมู่ 8 ตำบลนางลือ อำเภอเมือง นายชัชชัย ทับทอง และนางทัศนีย์ ทับทอง สองสามีภรรยา เป็นเกษตรกรที่ปลูกส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวา โดยปรับเปลี่ยนพื้นที่จากนาข้าวมาเป็นสวนส้มโอแบบยกร่อง เมื่อ พ.ศ. 2545 ในพื้นที่ 45 ไร่ เนื่องจากส้มโอขาวแตงกวาเป็นผลไม้ที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดชัยนาทและเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคจำนวนมาก ผลผลิตของส้มโอขาวแตงกวาจะออกสู่ตลาดปีละ 2 ครั้ง เป็นส้มนอกฤดู ประมาณช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม และส้มในฤดู (ส้มปี) ประมาณช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายน ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก จังหวัดชัยนาท จึงได้จัดงานส้มโอขาวแตงเป็นงานประจำปี โดยสวนส้มโอโชคชัยได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทุกปี เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ผู้บริโภคทั้งในจังหวัดชัยนาทและต่างจังหวัดได้มีโอกาสชิมรสชาติของส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวา

ภาพที่ 2 สวนส้มโอโชคชัย อำเภอมือง หนึ่งในแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดชัยนาท
 ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจรรยา สุพรรณ (2562 : 113)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากส้มโอขาวแตงกวาที่โดดเด่นอีกเรื่องหนึ่ง คือ การนำเปลือกส้มโอมาตากแห้งและใช้จุดไต้ยุง เนื่องจากน้ำมันจากเปลือกส้มโอ มีคุณสมบัติไล่ยุงได้ ปัจจุบันมีกลุ่มทำรูปสมุนไพรรไล่ยุงจากเปลือกส้มโอขาวแตงกวา ด้วย และยังมีการสกัดน้ำมันจากเปลือกส้มโอทำเป็นผลิตภัณฑ์ไล่ยุงในรูปแบบอื่น ๆ เช่น เจลไล่ยุง และสเปรย์ไล่ยุง เป็นต้น

ปัจจุบันจังหวัดชัยนาทให้การส่งเสริมสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นส้มโอขาวแตงกวาอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการจัดงานวันส้มโอขาวแตงกวาจังหวัดชัยนาทเป็นประจำทุกปี โดยจัดขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2527 ที่อำเภอมโนรมย์ มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวาได้นำผลผลิตมาจำหน่ายโดยตรงแก่ผู้บริโภค สนับสนุนเผยแพร่และส่งเสริมการปลูกส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวา ซึ่งเป็นผลไม้ท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงของจังหวัด โดยจัดที่บริเวณเขื่อนเรียงหินหน้าศาลากลางจังหวัด

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “วิถีตาล” อำเภอสรรคบุรีและอำเภอสรรพยา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น “วิถีตาล” เป็นภูมิปัญญาที่เสี่ยงต่อการสูญหายอย่างมาก จึงเกิดกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีตาลที่อำเภอสรรคบุรีและอำเภอสรรพยา ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง การอนุรักษ์ตาลโตนต ตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยกรด อำเภอสรรคบุรี ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2550 เดิมตำบลห้วยกรดมีต้นตาลปลูกอยู่หนาแน่น แต่ถูกโค่นล้มจากการปฏิรูปที่ดิน ส่งผลให้เหลือเพียงบางส่วน ให้ลูกหลานได้ทำตาลโตนตเพื่อบริโภคและเป็นอาชีพเสริม หลังว่างจากการทำนา

ส่วนต่าง ๆ ของตาลโตนตที่สามารถมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น ไม้ต้นตาล เนื้อไม้แข็ง สามารถนำมาใช้เป็นส่วนประกอบสร้างบ้าน ทำเฟอร์นิเจอร์ ซอดอกและวงงผลิตน้ำตาลสดพร้อมดื่มและน้ำตาลปึก ผล อายุ 45 วัน นำหัวตาลมาทำอาหารได้ อายุ 65 วัน เจาะลอนตาล (ตาลสด) ระหว่างเดือนเมษายน - มิถุนายน ของทุกปี ผลตาลแก่ เนื้อทำขนมตาล ระหว่างเดือนกรกฎาคม - กันยายน ของทุกปี เมล็ดแก่ตาลสุกทำจาวตาล กะลา (เปลือกนอกเมล็ดตาล) นำไปเผาทำถ่านคุณภาพดี อีกทั้งเศษซี้ถ้าสามารถนำไปล้างห้องน้ำได้ด้วย ปัจจุบันมีนายวิชาญ จัยแจ้ง เป็นประธานศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง การอนุรักษ์ตาลโตนตเพื่อสืบทอดองค์ความรู้เรื่องตาลโตนต เช่น การปลูก การแปรรูป การสร้างอาชีพเสริม เป็นต้น

ปัจจุบันศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง การอนุรักษ์ตาลโตนตมีการดำเนินงานเพื่อสืบสาน ภูมิปัญญาวิถีตาลดังนี้

1) เป็นฐานเรียนรู้เรื่องการทำตาลโตนตโดยการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ตั้งแต่การขึ้นตาล (ขึ้นตาลเล็ก) การผลิตน้ำตาล เต่าไฟแบบต่าง ๆ ในการผลิตน้ำตาลโตนต อุปกรณ์ที่จำเป็นในการขึ้นตาลและการผลิตน้ำตาล

2) เป็นศูนย์กลางการรับซื้อน้ำตาลสดจากเกษตรกรที่ไม่พร้อมจะเคี้ยวตาล

3) เคี้ยวน้ำตาลสดให้เป็นน้ำตาลปึกเพื่อจำหน่าย

4) เป็นศูนย์กลางรับซื้อน้ำตาลปึก

5) แปรรูปผลิตภัณฑ์จากตาล เช่น การกรองใบตาล ใช้สำหรับการมุงหลังคาบ้าน การนำส่วนประกอบของตาลมาทำเป็นข้าวของเครื่องใช้เครื่องประดับ เช่น การสานปลาตะเพียน ดอกไม้ เครื่องประดับสำหรับสุภาพสตรี และการทำแจกัน เป็นต้น

6) ทำอาหารจากตาล เช่น ยำหัวตาล เลียงหัวตาล (ต้มปลาร้าหัวตาล) แกงคั่วหัวตาล และขนมตาล เป็นต้น

ภาพที่ 3 แจกันจากก้านตาล

ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจรรยา สุพรรณ (2562 : 117)

ที่อำเภอสรรพพยา กลุ่มทำตาลตั้งอยู่ที่ตำบลโพนางดำตก อำเภอสรรพพยา การทำตาลเป็นอาชีพเก่าแก่ของชาวสรรพพยา โดยมี นายสำออง เมฆสุข ปัจจุบันอายุ 63 ปี ผู้สืบทอดอาชีพทำตาล ผลผลิตส่วนใหญ่คือน้ำตาลสด เมื่อเก็บมาแล้วจะแบ่งต้มขายเป็นน้ำตาลสด ที่เหลือเคี่ยวจนงวดเพื่อทำน้ำตาลปึก ส่วนลอนตาลสดมีให้ชิมช่วงเดือนเมษายน - มิถุนายน และจาวตาลเชื่อมช่วงเดือนตุลาคม ปัญหาการทำตาลที่อำเภอสรรพพยาในปัจจุบันคือ ไม่มีคนขึ้นตาล ปัจจุบันในชุมชนเหลืออยู่เพียง 3-4 คนเท่านั้น คนรุ่นใหม่ไม่สืบทอด ทำให้เป็นภูมิปัญญาที่เสี่ยงต่อการสูญหายในไม่ช้า

ภาพที่ 4 - ภาพที่ 5 นายลำอาง เมฆสุข สาธิตการใช้อุปกรณ์นวดตาลและอุปกรณ์เคี้ยวตาล
 ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจรรยา สุพรรณ (2562 : 118)

ผู้วิจัยยังพบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นวิธิตาลได้รับการจัดให้อยู่ในปฏิทินการท่องเที่ยววิถีชุมชนคนสาปยา (สรรพยา) เดือนพฤษภาคมของทุกปี ในหัวข้อ “ท่องเที่ยวชุมชน สัมผัสวิถีคนทำตาล” (เทศกาลกินตาลโตนด) ด้วย แสดงให้เห็นว่าวิธิตาลเป็นภูมิปัญญาที่โดดเด่นของอำเภอสรรพยา และถูกคัดเลือกมาเพื่อนำเสนอแก่นักท่องเที่ยว

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ตำรายาสมนไพรหลวงปู่ศุข” อำเภอวัดสิงห์

หลวงปู่ศุข หรือพระครูวิมลคุณากร เป็นพระผู้มีเกียรติคุณทางด้านเมตตาศีลาจารย์วัตรที่น่าเลื่อมใส ตลอดจนความศักดิ์สิทธิ์ด้านอิทธิปาฏิหาริย์แห่งวัดปากคลองมะขามเฒ่า ตำบลมะขามเฒ่า อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท กล่าวกันว่าในอดีต ผู้คนที่สัญจรผ่านไปมาต้องหยุดพักเพื่อขึ้นมานมัสการกราบไหว้เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัว เป็นที่น่าเสียดายว่าขณะที่หลวงปู่ศุขมีชีวิตอยู่นั้น ความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรร่างต่างๆ รักษาให้กับบุคคลทั่วไปนั้นไม่ได้รับการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน คงปรากฏแต่ตำรับตำรายาจากผู้สืบทอด โดยได้รับคำยืนยันว่าเป็นตำรับตำรายาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากหลวงปู่ศุขอย่างแท้จริง เพราะได้รับการสืบทอดมาจากผู้ที่มีชีวิตและได้ใกล้ชิดกับหลวงปู่ศุขตั้งแต่สมัยที่ท่านยังมีชีวิตอยู่และเป็นผู้ถ่ายทอด บอกกล่าวให้โดยการที่หลวงปู่บอกกล่าวให้จดบ้าง

เขียนตำราด้วยลายมือของท่านเองบ้าง ตำรับตำรายาต่างๆ ของหลวงปู่ศุขน่าจะ เป็นตำรับตำรายาที่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากสอบถามผู้สืบทอดที่ได้นำไปใช้ และเกิดประสิทธิผลเป็นอย่างดี

สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดชัยนาทได้ขออนุญาตพระราชสุทธินิโสภณ (ประทวน ปภากร) เจ้าอาวาสวัดปากคลองมะขามเฒ่า เปิดอ่าน พร้อมแปลตำรา ให้เป็นภาษาไทย เพื่อให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้และให้เป็นสมบัติของจังหวัดชัยนาท ปัจจุบันพบว่ายังมีลูกศิษย์หลวงปู่ศุขที่ครอบครองเอกสารตำราที่ได้เรียนจาก หลวงปู่ศุข จำนวน 11 คน ทุกคนได้มรณภาพ/เสียชีวิตหมดแล้ว แต่ยังมีลูกหลาน เหลน ที่พอมีข้อมูลและเก็บอุปกรณ์เครื่องปรุงยาโบราณ ใบลาน สมุดข่อย สมุดสำหรับบันทึกข้อมูลที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันเป็นบางส่วน สำนักงาน สาธารณสุขจังหวัดชัยนาท จึงได้ขออนุญาตผู้ครอบครองตำรายาสมุนไพรจำนวน 5 ราย เพื่อเปิดอ่าน แปลตำรา บันทึกรวบรวมและเผยแพร่ตำรายาสมุนไพร สู่อุสาหารณชน และใน พ.ศ. 2556 สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดชัยนาทได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากจังหวัดเพื่อดำเนินการดังนี้

1. ปรับปรุงอาคารวัดปากคลองมะขามเฒ่า เป็นอาคารแสดงตำรายาสมุนไพร
2. ก่อสร้างอาคารจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพร/นวดไทย
3. อ่านตำรายา/จัดทำเอกสารตำรายาสมุนไพร เพื่อเป็นการเสริมสร้างบารมี หลวงปู่ศุข และให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดชัยนาท

ภาพที่ 6 ยาแก้ลมอัมพฤกษ์ จากตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข ที่นางมาลัย จิมดี ยังคงสืบทอดอยู่ในปัจจุบัน
ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจริยา สุพรรณ (ถ่ายเมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2561)

ตัวอย่างยาแก้ลมอัมพฤกษ์ ยาตำรับนี้ นายเสรีจ ฉิมดี ลูกศิษย์คนหนึ่งของหลวงปู่ศุขได้สืบทอดวิชามาเมื่อครั้งบวชเรียนเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดปากคลองมะขามเฒ่า ปัจจุบัน นางมาลัย ฉิมดี บุตรสาวเป็นผู้สืบทอด ยาดังกล่าวมีสรรพคุณแก้อาการปวดในท้อง ทำอะไรไม่ได้ ตื่นมือขา ใจสั่น มีส่วนผสมคือ เกสรทั้ง 5 บัวสัตตบุษย์ ฝาง ลักชี สะค้าน ข้ำพลู เจตมูลเพลิง แก่นขี้เหล็ก แก่นหนาม พรหม หญ้าปากควาย รากหญ้าคา หัวแห้วหมู รากมะตูม ลูกมะตูมอ่อน เปลือกมะรุ้ม แสมสาร ให้นำยาทั้งหมดนี้ในปริมาณน้ำหนักเท่ากัน ต้มกิน จะหายจากอาการดังกล่าว

ตารางที่ 1 ตัวอย่างยาสมุนไพรรหลวงปู่ศุขที่รวบรวมได้จากลูกศิษย์และในตู้ตำรายาของวัดปากคลองมะขามเฒ่า

ลำดับ	ชื่อยา	จำนวนขนาน
1	ยาแก้ลม 108 จำพวก	1
2	ยาอายุวัฒนะ	5
3	ยาแก้บ้า	10
4	ยานารายณ์แปดกร แก้ลมอัมพฤกษ์ อัมพาต	1
5	ยาทาแก้พิษ เหงือกเป็นหนอง เป็นร้ำมะนาด ชื่อกัมพยาสะโต	1

ที่มา : รัตนพล และจรียา สุพรรณ (2562 : 122-124)

ปัจจุบันผู้วิจัยพบว่า ตำรายาหลวงปู่ศุขได้รับการประกาศขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปี 2561 และมีการจัดงานมหกรรมตำรายาหลวงปู่ศุขและการนวดแผนไทย จังหวัดชัยนาท อย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นถึงการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำรายาสมุนไพรรหลวงปู่ศุข ทั้งในแง่การถ่ายทอดองค์ความรู้ของยาสมุนไพรรและการนำไปใช้จริง นอกจากนี้ อาคารตำรายาสมุนไพรรหลวงปู่ศุขที่วัดปากคลองมะขามเฒ่ายังเป็นแหล่งเก็บรักษาและถ่ายทอดความรู้ผ่านนิทรรศการ โดยจัดแสดงโบราณและสมุดไทยที่บันทึกรวบรวมสูตรยาสมุนไพรรต่าง ๆ จากลูกศิษย์ ตลอดจนสรรพคุณที่สำคัญของยาสมุนไพรร และมีอาคารจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรรและนวดไทยอีกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำรายาสมุนไพรรหลวงปู่ศุขเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีศักยภาพโดดเด่นและสามารถนำไปสร้างสรรค์ต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ส่งเสริมการท่องเที่ยววัดปากคลองมะขามเฒ่าได้อีกมาก

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “หน่อไม้เขาราวเทียน” อำเภอหันคา

หน่อไม้ที่เขาราวเทียน อำเภอหันคา มี 2 ชนิด คือ หน่อไม้รวกและหน่อไม้ป่า ความแตกต่างของหน่อไม้ 2 ชนิดนี้ คือ หน่อไม้ป่าจะมีหนามและมีขนาดใหญ่กว่า ส่วนหน่อไม้รวกนั้นจะพบได้ทั่วไป พบบางกว่าหน่อไม้ป่า โดยทั่วไปจะหาหน่อไม้ได้ตอนที่ป่าเปิดแล้วเท่านั้น คือช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน (ช่วงฤดูฝน) พื้นที่เก็บหน่อไม้ คือ เขาราวเทียน มีเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ เป็นป่าไผ่ที่ครอบคลุมตำบลเด่นใหญ่ และตำบลไพรนกยูงของอำเภอหันคา การเก็บหน่อไม้จะใช้วิธีการหักหน่อแทนการใช้เสียม เพราะถ้าหากใช้เสียมจะทำให้ชุดเอาตาไผ่ขึ้นมาด้วย ทำให้หน่อไม้ในฤดูถัดไปมีปริมาณน้อยลง แต่ถ้าหากทำการหักหน่อไม้ ตาไผ่ก็จะยังคงอยู่และสามารถเจริญเติบโตเป็นหน่อไม้ขึ้นมาได้อีก

ลักษณะเฉพาะของหน่อไม้ที่เขาราวเทียน อำเภอหันคา คือ มีรสชาติกรอบ หวาน และมีขนาดใหญ่จนเกินไป ข้อห้ามสำหรับการเก็บหน่อไม้ในป่าเขาราวเทียนคือ เก็บได้คนละ 1 กระสอบ เพื่อให้มีหน่อไม้เพียงพอสำหรับชาวบ้านทุก ๆ คน

สำหรับการแปรรูปหน่อไม้ ชาวบ้านจะนิยมนำหน่อไม้ที่ได้มาดองปีบหรือทำเป็นหน่อไม้อัดถุง ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนำหน่อไม้มาดองไว้ เพื่อเป็นการยืดอายุ ในสมัยก่อนจะมีการถนอมอาหารหน่อไม้โดยการหั่นหน่อไม้เป็นเส้นแล้วเอาไปตากแดดให้แห้ง เก็บไว้รับประทานในช่วงที่หาหน่อไม้ไม่ได้ ชาวบ้านจะเรียกหน่อไม้ที่ตากแห้งแล้วนี้ว่า “หนั่งเหี่ยว” เวลารับประทานจะนำไปลวกน้ำและรับประทานกับน้ำพริก ถือเป็นภูมิปัญญาด้านการถนอมอาหารสำหรับเก็บไว้เป็นอาหารนอกฤดูกาล

ภาพที่ 7 หน่อไม้เขาราวเทียนดอง

ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจรรยา สุพรรณ (2562 : 127)

จากการสอบถามชาวบ้านหันคาถึงกรรมวิธีแปรรูปหน่อไม้ พบว่ามีการแปรรูป 2 แบบ ได้แก่ 1. หน่อไม้อัดถุง โดยเผาหน่อไม้ แล้วนำไปปอกเปลือก ล้างให้สะอาด ใส่ถุงแล้วนำไปนึ่งประมาณ 1 ชั่วโมงครึ่ง และ 2. หน่อไม้ดอง โดยนำหน่อไม้ไปล้าง ปอกเปลือก ผานเป็นชิ้น ๆ แล้วนำไปแช่ในน้ำเกลือ (ใช้น้ำผสมเกลือ ซิมพอมีรสเค็ม) แช่หน่อไม้ในน้ำเกลือประมาณ 2-3 คืน แล้วเอามาทุบ ปัจจุบันหน่อไม้อัดถุงและหน่อไม้ดองเป็นอาหารขึ้นชื่อของบ้านบุทาจรด ตำบลเด่นใหญ่ อำเภอหันคา เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติ

ทุกปีที่อำเภอหันคาจะจัดงาน “มหกรรมเดินป่าชมพรรณไม้ ย้อนตำนานเสือร้าย กินหน่อไม้ เขาราวเทียน” ภายในงานจะมีการแข่งขันแปรรูปอาหารจากหน่อไม้ด้วย ในปีที่ผ่านมา ๆ มานี้มีการนำหน่อไม้มาสร้างสรรค์เป็น “หน่อนางร่อ” ซึ่งก็คือข้าวเหนียวปั้นใส่หน่อไม้ นอกจากนั้นยังมีข้าวหลามหน่อไม้ หมูใส่หน่อไม้ กะหรี่ปั๊พอใส่หน่อไม้ ขนมแข่งหน่อไม้ และไอศกรีมหน่อไม้ เป็นต้น

5. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ผ้าทอชาติพันธุ์ลาว” อำเภอเนินขาม และอำเภอหนองมะโมง

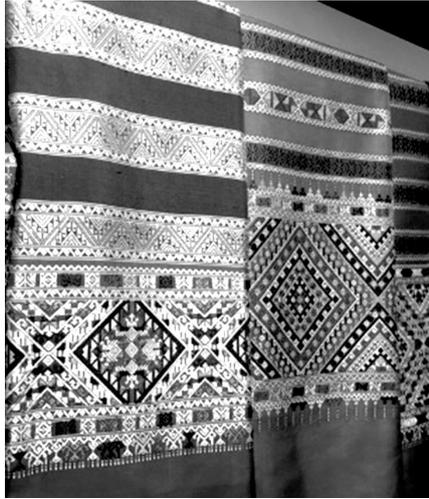
ลาวเวียงบ้านเนินขาม อำเภอเนินขาม เป็นชุมชนที่ชาวลาวอพยพจากเวียงจันทน์ เข้ามาตั้งรกรากจนปัจจุบันกลายเป็นชุมชนใหญ่ ชุมชนแห่งนี้เรียกตัวเองว่าลาวเวียง ย้ายถิ่นฐานมาจากพื้นที่เดิมที่อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อมาหา

ที่ทำกินแห่งใหม่เมื่อ 150 กว่าปีที่แล้ว จนถึงปัจจุบัน ชาวลาวเวียงยังคงสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิม ทั้งการใช้ภาษา ศิลปะ การแต่งกาย อาหาร และวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย เลื่อมใสพุทธศาสนา มีความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียว โดยเฉพาะในกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ที่ยังคงใช้ภาษาและการแต่งกายดั้งเดิม

ชุมชนลาวเวียงที่บ้านเนินขามเป็นชุมชนที่นำเอาเอกลักษณ์และภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นมา ต่อยอดพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชน เช่น มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน มีการรวมกลุ่มทอผ้าขึ้นตีนจก ซึ่งมีลวดลายเป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่น โดยใช้สีหลัก 5 สี ตามความเชื่อเรื่องขันธ์ 5 โดยมีพื้นสีแดงที่ได้จากการนำครั่งมาทำเป็นสีย้อมแล้วนำมาทอเป็นผ้าขึ้น ผ้าสไบ ผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ รวมทั้งยังมีกรทอผ้าขาวม้า หรือนำมาตัดเย็บเป็นเสื้อเย็บมือ (เสื้อจับหม้อบ้านเนินขาม) ทำเป็นหมอนชนิด หมอนขวาน ย่าม เป็นต้น ปัจจุบันมีนางอุษา บุญสาพิพัฒน์ เป็นประธานกลุ่มทอผ้าลายโบราณลาวเวียงเนินขาม

ผ้าทอบ้านเนินขามมีสีของลวดลายตีนจกสวยสดงดงาม มีรูปสัตว์หลายชนิด และลายตาราง ลายขีด หรือลายใหม่คือ ลายช่อใบมะขาม ผ้าทอบ้านเนินขามมีลายที่สลับซับซ้อน ใช้เวลาในการทอนาน เพราะทอไปตกแต่งไปให้เป็นไปตามลายที่วาดไว้ ผ้า 1 ผืน จะใช้เวลาทอประมาณ 2 - 4 เดือน

ลักษณะเด่นของผ้าทอบ้านเนินขาม คือ ลวดลายที่เป็นตีนจกหรือลายขีด ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่ชาวเนินขามภาคภูมิใจ มีลายโบราณ เช่น ลายหมี่ลำภา ลายโคมเหลือง ลายตะขาบ เป็นต้น โดยใช้สีธรรมชาติจากวัสดุในท้องถิ่นในการย้อม เช่น เปลือกมะม่วง ขนุน ลิ่นฟ้า ไม้จำปา ครั่ง เป็นต้น เป็นสีที่มีความมัน สด และสีไม่ตก จึงไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม ต่อผู้ย้อมและผู้สวมใส่

ภาพที่ 8 ผ้าทอลาวเวียงบ้านเนินขาม

ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจรรยา สุพรรณ (2562 : 130)

ลาวครึ่งบ้านกุดจอก อำเภอหนองมะโมง ปัจจุบันตั้งอยู่ที่หมู่ 1 ตำบลกุดจอก อำเภอหนองมะโมง เป็นชุมชนลาวที่อพยพมาจากเมืองหลวงพระบาง มีความชำนาญในการใช้ประโยชน์จากครึ่ง ทั้งใช้ย้อมผ้า ใช้เป็นยาสมุนไพร และใช้เป็นสีทำอาหาร เป็นที่มาของชื่อ “ลาวครึ่ง” เมื่อราว พ.ศ. 2321 ตั้งถิ่นฐานที่บ้านเขาระจิว ตำบลบ้านไต้ อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2427 นายกองขุนศรีคงยศ ผู้นำกลุ่มลาวครึ่งได้นำกลุ่มลาวครึ่งประมาณ 20 ครอบครัว ย้ายถิ่นฐานมาอยู่บริเวณริมบึงที่มีดอกจอกขนาดใหญ่อยู่เต็มบึง ภาษาลาวครึ่งเรียก “บึง” ว่า “กุด” จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านกุดจอก”

ปัจจุบันบ้านกุดจอกเป็นชุมชนวัฒนธรรมลาวครึ่งที่น่าสนใจแห่งหนึ่งของประเทศ มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ลาวครึ่งภายในวัดศรีสโมสร จัดแสดงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา และพิพิธภัณฑ์ชุมชนคนกุดจอก เก็บรวบรวมข้าวของเครื่องใช้ในอดีตของคนในชุมชน ชุมชนวัฒนธรรมลาวครึ่งกุดจอก ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมของตนเอง ทั้งภาษาพูด การแต่งกาย ดนตรี พิธีบ้าน อาหารพื้นบ้าน และงานประเพณี จนเกิดการรวมตัวและพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่โดดเด่นของลาวครั่งบ้านกุดจอก คือ การทอผ้า โดยสืบทอดมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน เป็นการทอที่มีลวดลายเฉพาะ ผ้าทอลาวครั่งกุดจอก ฝีมือนอกจก ผ้าลายขิด และผ้ามัดหมี่ของชาวลาวครั่งกุดจอก เป็นที่เลื่องลือมาแต่ครั้งอดีต เอกลักษณ์ของผ้าจกลาวครั่งกุดจอกจะใช้เพียง 5 สี เท่านั้น โดย 5 สีนี้มาจากความเชื่อเรื่องชั้น 5 โดยมีสีพื้นแดงที่ย้อมจากครั่ง เป็นอัตลักษณ์จนได้รับการเรียกขานว่า “ลาวครั่ง” และเป็นสีที่ทำมาจากธรรมชาติ ได้แก่ สีเหลืองมาจากขมิ้น สีดำมาจากลูกมะเกลือ สีครามมาจากต้นคราม สีเขียว มาจากสีครามเจือขมิ้น สีแดงมาจากครั่ง

ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันกลุ่มทอผ้าในชุมชนลาวครั่งบ้านกุดจอก แบ่งได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง กลุ่มทอผ้าขาวม้า และกลุ่มผ้าปักต้นมือ เมื่อพิจารณา กิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชนพบว่า ได้มีการนำเสนอวิถีชีวิตชุมชน ชุมภูมิปัญญาต่าง ๆ เช่น การทอผ้าพื้นเมือง เป็นกิจกรรมหนึ่งที่น่าสนใจให้นักท่องเที่ยวด้วย

ภาพที่ 9 ผ้าทอลาวครั่งบ้านกุดจอก
 ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจรียา สุพรรณ (2562 : 68)

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง 5 เรื่อง ว่ามีระดับการส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับที่แตกต่างกันเพื่อให้สอดคล้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ดังนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น “วิถีตาล” และ “ผ้าทอชาติพันธุ์ลาว” ประสบปัญหาในการสืบทอดภูมิปัญญาคล้ายคลึงกัน นั่นคือ ชาวผู้สืบทอดองค์ความรู้ทั้งในเรื่องการทำตาลและการทอผ้า ทำให้ปัจจุบันบางครั้งผลิตภัณฑ์ที่จำหน่ายในกลุ่มอาจไม่ได้เกิดจากการผลิตหรือสืบทอดภูมิปัญญาในชุมชนเหมือนในอดีต แต่มีการ “หยิบยืม” ผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่นที่สามารถผลิตได้มาจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวแทน หรือมีจำกัดในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง นับว่าอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญหายอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งสองกลุ่มได้มีการจัดบันทึกและถ่ายทอดองค์ความรู้ในรูปแบบนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์ ซึ่งจะช่วยให้เกิดการปลูกฝัง เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่เยาวชนในอนาคต

ภูมิปัญญาท้องถิ่น “หน่อไม้เขาราวเทียน” และ “ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข” ประสบปัญหาในการสื่อสารภาพลักษณ์ของภูมิปัญญาให้มีจุดเด่นและแตกต่างจากผลิตภัณฑ์ทั่วไป เช่น หน่อไม้เขาราวเทียนอาจเพิ่มการเชื่อมโยงตำนานเขาราวเทียนและรสชาติเฉพาะของหน่อไม้ในการสื่อสาร ขณะเดียวกัน ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุขเป็นองค์ความรู้ที่ถูกนำไปใช้จริงในแง่สรรพคุณของยา การสื่อสารภาพลักษณ์ที่ต่างไปจากยาสมุนไพรทั่วไปจะทำให้เป็นที่รับรู้และจดจำแก่คนทั่วไปไม่จำกัดเฉพาะคนชยันนาท

ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ส้มโอบางแตงกวา” นับว่ามีความโดดเด่น เป็นที่รู้จัก และถือเป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดชยันนาทอย่างแท้จริง จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า ส้มโอเป็นสัญลักษณ์ที่มีการนำไปถ่ายทอดในฐานะสัญลักษณ์ของจังหวัดชยันนาทในหลากหลายผลิตภัณฑ์ เช่น เป็นลายบนเครื่อง เบญจรงค์ เป็นรูปปั้นสำหรับให้นักท่องเที่ยวถ่ายภาพ สมุนไพรไล่ยุงจากเปลือกส้มโอ แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อาหาร เช่น ส้มโอบรรเลง เปลือกส้มโอเชื่อม เป็นต้น โดยสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 2 ระดับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาท	ระดับการส่งเสริม		
	เร่งด่วน	ปานกลาง	ไม่เร่งด่วน
ส้มโอบางแตงกวา			✓
วิถีตาล	✓		
หน่อไม้เขาราวเทียน			✓
ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุข		✓	
ผ้าทอชาติพันธุ์ลาว	✓		

ที่มา : รัตนพล และจรรยา สุพรรณ (2562 : 142)

ภาพที่ 10 การนำเสนอภูมิปัญญาท้องถิ่นในปฏิทินส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนจังหวัดชัยนาท ประจำปี 2562

ที่มา : รัตนพล ชื่นคำ และจรรยา สุพรรณ (2562 : 143)

ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทมีความหลากหลายและมีความโดดเด่นด้านเกษตรกรรม ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านศิลปกรรม และด้านประเพณีและศาสนา โดยเฉพาะด้านเกษตรกรรมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จังหวัดชัยนาทให้การสนับสนุนและส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง ทั้งการปลูกส้มโอ ข้าว พืชผัก

ผลไม้อินทรีต่างๆ ตลอดจนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ โดยปรากฏมากที่อำเภอเมือง อำเภอเมืองโนนรัมย์ อำเภอสรรพพยา และอำเภอสรรพบุรี สอดคล้องกับผลการวิจัยของณัฏฐ์ กุณิศร์ และคณะ (2553 : 163-177) นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าภูมิปัญญาของท้องถิ่นของอำเภอเนินขามและอำเภอหนองมะโมงในปัจจุบันให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยววิถีชาติพันธุ์ลาว โดยนำเสนอผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทอาหาร และผ้าทอที่มีอัตลักษณ์โดดเด่น สอดคล้องกับผลการวิจัยของญาณภา บุญประกอบ จักรวาล วงศ์มณี สิริพร เขตเจนการ และโยธิน แสงวงดี (2560 : 93-108) โดยผู้วิจัยพบข้อแตกต่างบางประการจากการศึกษาของทรงพล ต่วนเทศ (2555 : 117-124) ที่พบว่าภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของคนไทยเชื้อสายลาวครั้งในจังหวัดชัยนาทยังคงสืบทอดการทอผ้าแบบดั้งเดิมคือ การทอผ้ามัดหมี่ การทอผ้าจก และการทอผ้าซิด ปัจจุบันผู้วิจัยพบว่ากระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทอผ้ากำลังประสบปัญหา ทั้งรูปแบบการเรียนรู้จากการเลียนแบบและการสาธิตให้ดูแล้วลงมือปฏิบัติจริง เนื่องจากผู้ที่มีความรู้เรื่องการทอผ้าในชุมชนมีจำนวนลดลง โดยเน้นนำเสนอความรู้ในรูปแบบนิทรรศการมากกว่าการสาธิตหรือลงมือปฏิบัติจริง ขณะเดียวกันที่อำเภอวัดสิงห์เน้นนำเสนอแหล่งเรียนรู้ตำรายาสมุนไพรหลวงปู่ศุขให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว มีการจัดงานประจำปีและการสืบทอดการปรุงยาตามตำรายาเดิม ซึ่งสืบทอดทางสายตระกูลและมีหน่วยงานสาธารณสุขจังหวัดชัยนาทเข้ามาส่งเสริมร่วมด้วย

ผลการวิจัยยังพบว่า การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทมีปัญหาเรื่องขาดหน่วยงานที่ทำหน้าที่ดูแลและสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและจริงจัง สอดคล้องกับงานวิจัยของเบญจวรรณ ธรรมรัตน์ (2557 : 125 - 132) เรื่องมาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาจังหวัดชัยนาท แม้ว่าจังหวัดชัยนาทจะมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายและโดดเด่น แต่หากขาดการบันทึกองค์ความรู้ การคุ้มครองทางกฎหมายและการสืบทอดในชุมชนก็มีแนวโน้มที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางประเภทอาจสูญหายไปในอนาคต

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทเป็นข้อมูลที่มีพลวัต ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทที่ปรากฏในเว็บไซต์หรือในฐานข้อมูลของสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยนาทหลายส่วนไม่ปรากฏ เมื่อผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนาม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายเรื่องกำลังประสบปัญหา เช่น ชาวผู้สืบทอด เห็นได้ชัดจากกลุ่มทอผ้าที่บ้านกุดจอกและบ้านเนินขาม ผู้ทอผ้าอยู่ในวัยสูงอายุ เด็กรุ่นใหม่ไม่สนใจทำอาชีพทอผ้า หรือกลุ่มทำตาลที่อำเภอสรรคบุรีและอำเภอสรรพยา เหลือผู้ที่ทำตาลได้เพียงไม่กี่คน ภูมิปัญญาบางอย่างสูญหายไปพร้อมกับผู้สืบทอด ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความเปลี่ยนแปลงตามสภาพสังคมและวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการตรวจสอบกับข้อมูลภาคสนามจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและควรให้ความสำคัญอย่างยิ่ง

ข้อเสนอแนะ

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนอาจใช้วิธีการนำเสนอภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ ในกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดและชุมชน เพื่อสะท้อนอัตลักษณ์ของจังหวัดและชุมชนนั้น ๆ ตลอดจนอาจวิเคราะห์ระดับความเร่งด่วนในการส่งเสริม เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใกล้สูญหายหรือขาดการสืบทอดได้รับการส่งเสริมในอันดับต้น ๆ

เอกสารอ้างอิง

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2559). **วัฒนธรรม วิถีชีวิตและภูมิปัญญา**. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม.

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2558). **ประวัติศาสตร์ชัยนาท**. กรุงเทพฯ : มติชน.

โกวิทย์ พวงงาม. (2553). **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์.

ชติยา ฉัตรเพชร. (2549). **ทำการท่องเที่ยวชุมชนริมน้ำ จังหวัดชัยนาท**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ญาณภา บุญประกอบ, จักรวาล วงศ์มณี, สิริพร เขตเจนการ และโยธิน แสงวงดี. (2560). อาหารพื้นถิ่นกับกลไกในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ : กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั้ง จังหวัดชัยนาท, **วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี**. 11 (ฉบับพิเศษ), 93 - 108.

- ณัฏษ์ กุลสิทธิ์, อรทัย เลิศวรรณวิทย์, จิระวัฒน์ อนุวิชชานนท์ และ รัตนา แสงจันทร์. (2553). **แผนการตลาดการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการบนฐานข้อมูลพฤติกรรมนักท่องเที่ยวและการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดชัยนาท** (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ทรงพล ต่วนเทศ. (2555). **การศึกษาภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของคนไทยเชื้อสายลาวครั้งในจังหวัดสุพรรณบุรี ชัยนาท และอุทัยธานี**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เทิดชาย ช้วยบำรุง. (2554). **ภูมิปัญญาในการพัฒนาท้องถิ่นเชิงสร้างสรรค์**. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.
- บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และเจษฎ์ โทณะวณิก. (2547). **กฎหมาย กฏระเบียบที่เกี่ยวข้องต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น** (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข.
- บุปผาชาติ อุปถัมภ์นรากร. (2554). การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการรำ รำมะนา จังหวัดชัยนาท. **วารสารจันทร์เกษมสาร**. 17(33), 119 - 130.
- เบญจวรรณ ธรรมรัตน์. (2557). **มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาจังหวัดชัยนาท** (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทร์เกษม.
- ประชิด ทิถบุตร, วีระชัย สุขสวัสดิ์ และอดิสรณ์ สมนึกแทน. (2559). การออกแบบพัฒนาตราสัญลักษณ์และรูปลักษณ์บรรจุภัณฑ์เพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสำหรับผลิตภัณฑ์สุขภาพและความงามของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดชัยนาท. **วารสารวิชาการ ศิลปะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**. 7(1), 84 - 94.
- มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด. (2555). **การท่องเที่ยวไทย จากนโยบายสู่รากหญ้า** (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่ : สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์.

รัตนพล ชื่นคำ และจรียา สุพรรณ. (2562). **ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดชัยนาทกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและการสร้างคุณค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์ชุมชน** (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สำนักงานเกษตรจังหวัดชัยนาท. (2560). **ส้มโอพันธุ์ขาวแตงกวา จังหวัดชัยนาท**. (แผ่นพับ).

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี. (2541). **แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี.

บุคลากรกรม

สุภาพ สุขสำราญ (ผู้ให้สัมภาษณ์). รัตนพล ชื่นคำ และจรียา สุพรรณ (ผู้สัมภาษณ์). **ที่วิสาหกิจชุมชนกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอขาวแตงกวา อำเภอโมนรเมย์ หมู่ 4 ตำบลศิลาदान อำเภอโมนรเมย์ จังหวัดชัยนาท. เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2562.**